

Заіка З.М. (г. Брэст, БрДТУ)

КАРЭЛЯЦЫЙНЫЯ ПАРЫ РУСКАЙ І БЕЛАРУСКАЙ МОЎ ТЕРМІНАЛАГІЧНАЙ ЛЕКСІКІ

Сацыяльныя і эканамічныя пераўтварэнні ў жыцці краіны прывялі да істотных змен лексічнага складу мовы, што асабліва ярка праявілася ў яе тэрміналагічнай сістэме. Звыш 80% новых слоў (так званых неалагізмаў) складася спецыяльная лексіка.

У навучальным працэсе студэнтаў тэхнічных і эканамічных спецыяльнасцей важная роля надаецца вывучэнню тэрміналагічнай лексікі, каторая прызначана выконваць надзвычай вялікую камунікатыўную функцыю.

Ва ўмовах блізкароднаснага білінгвізму назіраюцца цяжкасці ўжывання студэнтамі тэрміналагічнай лексікі і пры ўтварэнні дэрывацыйных мадэляў карэляцыйных пар рускай і беларускай моў.

Таму на папярэднім этапе да стварэння слоўніка тэрміналагічнага мінімуму асобнай спецыяльнасці падмовы пры ўтварэнні карэляцыйных пар блізкароднасных моў неабходна акрэсліць міжмоўныя перанясенні ў іх праявах: пазітыўнай (транспазіцыя) і негатыўнай (інтэрферэнцыя), тым больш, што праграмай адводзіцца мала гадзін на вывучэнне прафесійнай лексікі (беларускай мовы).

Ёсць асобныя лінгвістычныя працы, у каторых даюцца асаблівасці моўных з'яў беларускай мовы ў параўнанні з рускай мовай. (Лемшогова В.П., Красней В.П., Старычонак В.Д., Лаўрэль С.Я. і інш).

У лінгвадыдактыцы моўныя з’явы ў адносінах да руска-беларускага білінгвізму ўмоўна падзяляюцца на 4 катэгорыі:

1) моўныя з’явы, якія поўнасьцю супадаюць у абодвух мовах (будова слова, спосабы словаўтварэньня, сістэма часцін мовы, тыпы простых і складаных сказаў, знакі прыпынку ў простым і складаным сказе і г.д.);

2) моўныя з’явы, якія часткова супадаюць, але маюць характэрныя адметнасьці (графіка, тыпы скланеньня назоўнікаў, асаблівасці кіраваньня і г.д.);

3) спецыфічныя, уласцівыя толькі беларускай мове з’явы (апостраф, прыстаўныя галосныя, зашчвардзелыя гукі, фрыкатыўны [z], асімілятыўная мяккасьць гукаў, [dз], [дж] і іх чаргаванне і інш.);

4) процілеглыя моўныя з’явы (падаўжэньне зычных на месцы -ь-, правапіс суфікса -н- у дзееспрыметніках (толькі адна літара, а ў рускай мове па-рознаму).

Фарміраванне новага стэрэатыпу ў працэсе ўтварэньня карэляцыйных пар тэрміналагічнай падмовы спецыяльнасьці неабходна замацаваць рознага плана заданьнямі, пераважна параўнальнага характару.

На жаль, практыка выкладаньня ў тэхнічных і эканамічных ВНУ сведчыць аб недастатковай сутнасьці практыкаваньняў вучэбных дапаможнікаў, уніфікаванасьці заданьняў для засваеньня тэрміналагічнай лексікі.

Такім чынам, асноўным відам практыкаваньня пры ўтварэньні карэляцыйнай тэрміналагічнай пары (рус.-бел.) з’яўляецца пераклад.

Для таго каб не толькі ўтварыць карэляцыйную пару, а і проста перакласці тэкст, неабходна ўлічваць вышэй пералічаныя асноўныя з’явы, каб пазбегнуць інтэрфэрэнцыі.

Падручніка па перакладзе тэксту на сённяшні дзень няма нават на філалагічным факультэце (акрамя падручніка Валочка Г.М., Яленскі М.Г.). Школьны падручнік, нават падручнікі (Ляшчынскай В.А. і іншыя) [1], якімі мы карыстаемся, даюць такое заданне да перакладу: перакладзіце тэкст на беларускую мову. Хацелася б адзначыць, што моўная практыка ведае тры віды найбольш пашыраных перакладаў: а) адэкватны, б) вольны, в) літаральны.

Безумоўна, пры перакладзе тэксту ў адзначаных падручніках, маецца на увазе адэкватны пераклад, калі сьмантыка тэкста, яго структура, рытм, мелодыка, моўныя асаблівасці, эмацыянальна-экспрэсіўныя сродкі – адпаведныя.

Н. Гілевіч пры перакладзе паэмы А. Міцкевіча “Пан Тадэвуш” карыстаўся вольным перакладам – неабходна было растлумачыць з’явы, падзеі, менталітэт, звычэй герояў паэмы, і таму давялося пашырыць тэкст на многія старонкі.

Небяспечнасьць літаральнага перакладу, заключаецца ў тым, што большасць слоў у мове мнагазначныя. І тут падцерагае небяспека, таму што толькі кантэкст дапаможа вызначыць дакладнае значэньне тэрміна (асабліва, калі ён утварыўся сьмантычным шляхам ад агульнаўжывальнага).

Пры ўтварэньні ўласных тэрмінаў Ляшчынская В.А. лічыць, што “перавясаванне агульнаўжывальных слоў і пераход іх у тэрмінасістэмы звязаны з экстралінгвістычнымі фактарамі, але гэта надзвычай прадуктыўны спосаб утварэньня тэрмінаў” [1]. Асабліва роля пры тэрміналагізацыі агульнаўжывальных слоў надаецца матывацыі, перш за усё метафары і метаніміі або аманіміі. У гэтым выпадку гаворка ідзе пра сьмантычную дэрывацыю карэляцыйнай пары.

Для вызначэння функцыі семантычнай дэрывацыі вызначанага намі тэрміна неабходна разгледзець семантычную структуру вытворнага і ўтваральнага слова. Пад семантычнай структурай будзем разумець сукупнасць усіх значэнняў слова. А пад семантычнай структурай значэння – адзіства ўсіх сем., каторыя складаюць гэтае значэнне. Калі пад мнагазначнасцю мы разумеем наяўнасць узаемасувязі ўсіх значэнняў слова, то пад аманіміяй – адсутнасць такой сувязі.

Прафесійная лексіка беларускай, як і рускай мовы ўяўляе сабою складаную сістэму, у структуры якой могуць знаходзіцца агульнаўжывальныя словы, агульнанавуковыя, агульнатэхнічныя тэрміны, а таксама тэрміны іншых тэрмасістэм.

Тэхніка, як асобая галіна чалавечай дзейнасці звязана з вывучэннем, прымяненнем, удасканаленнем спосабаў і прыстасаванняў вытворчасці.

Звычайна тэхнічныя тэрміны падзяляюць на вузкагаліновыя (слоўнік паломовы) і шырокагаліновыя. Апошнія характэрныя для ўсіх тэхнічных дысцыплін.

Кантактуючы паміж сабою, тэхнічныя накірункі могуць абменьвацца тэрмінамі, тым самым напаўняючы свае тэрміналагічныя фонды. Разгледзім некаторыя тэрміны, што пераймаюць назвы іншых, нетэхнічных тэрмасістэм або выкарыстоўваюць агульнаўжывальныя словы, якія поўнасю або часткова мяняюць іх змест. Напрыклад, машынабудаўнічы тэрмін *старение* (рус.) утварыўся спосабам семантычнай дэрывацыі ад агульнаўжывальнага або фізіялагічнага тэрміна *старэнне* – (зн. “здольнасць змяняць свае формы і якасці з цягам часу або пад уздзеяннем фізіка-хімічных умоў”) [2]. Напрыклад, медыцынскі тэрмін (*бандаж* (рус.) – *бандаж* (бел.) карэляцыйная пара) азначае “медыцынскі хірургічны пояс або павязка для падтрымкі ў нармальным становішчы некаторыя органы або часткі цела” [2]. У тэхніцы гэты тэрмін напоўніўся ўжо іншым паняццым зместам, гэта – “пластмасавая сцяжка, каторая нацягваецца на электроннавыпраменьваючую трубку.” Можна прывесці шэраг іншых прыкладаў: *фармант*, *актава*, *зонд*, *памяць*, *магазін*, *свечка*, *кажух*, *парог* і інш. Прыведзеныя прыклады сведчаць, што лексемы іншых тэрміналогіяў, калі трапляюць у тэхніку, мяняюць аб’ект намінацыі і папярэдні змест, хаця іх функцыянальныя асаблівасці застаюцца без змяненняў.

Семантычнаму перасэнсаванню падвяргаюцца як словы славянскага паходжання, так і запазычаныя словы. Нярэдка штуршком для семантычнага перанясення можа служыць першаснае значэнне запазычанага слова. Такое суіснаванне тэрмінаў часта трактуюць як міжгаліновую аманімію.

Тэрміны могуць выкарыстоўвацца ў гатовым выглядзе, не змяняючы сваёй формы і зместу, або толькі часткова захоўваюць форму і напаўняюць яе новым зместам.

Аснову тэрміналагічнай лексікі ў пераважнай большасці складаюць назоўнікі. Аднак пры ўтварэнні назоўнікавай карэляцыйнай пары (рус.-бел.) неабходна ўлічваць, што часам тэрміны ў рускай і беларускай мовах могуць мець розныя граматычныя паказчыкі роду, ліку (*дверь* – *дзверы*, *степь* – *стэп*), а ў адносінах у карэляцыйнай пары даволі часта мяняецца катэгорыя абстрактнасць / канкрэтнасць.

Значнае месца ў лексічным складзе беларускай мовы належаць поліспецыяльным словам, якія могуць найменаваль паняцці ў некалькіх тэрмасістэмах. Поліспецыяльныя словы ўзнікаюць у выніку супярэчнасці паміж абмежаванаю колькасцю слоў і бязмежнаю колькасцю паняццяў у розных галінах. Адною з

катэгарыяльных прыкмет тэрміна з'яўляецца яго здатнасць уваходзіць у пэўны тып сістэмы, у якой кожны тэрмін атрымлівае сваю дэфініцыю. У поліспецыяльных словах ступень абстрактнасці неаднолькавая, што залежыць ад навуковага паняцця, каторае называе слова ў пэўнай тэрмінасістэме. Напрыклад, ступень абстрактнасці лексемы *амартызацыя* (бел.) *амортизация* (рус.) у карэляцыйнай пары ў эканамічнай тэрмінасістэме (“паступовае зніжэнне вартасці маёмасці асноўных фондаў у выніку іх зношвання”) [2] з'яўляецца больш высокай, чым у тэрміналогіі тэхнікі (“аслабленне сілы ўдараў, штуршкоў і пад. пры дапамозе спецыяльных прыбораў”) [2].

У большасці шматзначных слоў усе семы маюць абстрактнае значэнне, і толькі невялікая колькасць слоў у адной тэрмінасістэме з'яўляецца абстрактным, а ў іншай канкрэтным назоўнікам. Напрыклад назоўнік *дыферэнцыял* у матэматычнай тэрмінасістэме мае абстрактнае значэнне (“прырашчэнне незалежнай пераменнай велічыні”) [2], а ў тэхніцы канкрэтнае, бо таму што называе (“механізм у прыватце вядучых колаў аўтамабіля, трактара і іншых колавых машын, які дазваляе прамаму і леваму вялчым колам круціцца з рознай хуткасцю).

Параўноўваючы агульнаўжывальныя і тэрмінныя значэнні слоў, можна прасачыць розную ступень абстрактнасці. У агульнаўжывальнай лексіцы гэтыя словы не маюць сваёй дэфініцыі, таму абстрактнасць іх вельмі высокая. У спецыяльнай лексіцы гэтыя ж назвы падцягваюцца да пэўных паняццяў, за словамі замацоўваецца дэфініцыя, якая адпавядае паняццю пэўнай галіны ведаў, вызначанаю з'яўляецца семантычная акрэсленасць тэрміна, адбываецца тэрміналізацыя агульнаўжывальнага назоўніка, якая прыводзіць да зніжэння ступені абстрактнасці.

У сістэме мовы (акрамя тэрміналізацыі агульнаўжывальных слоў) можна выявіць і адваротны працэс – частковую дэтэрміналізацыю назоўнікаў, калі тэрмін перастае функцыянаваць як навуковае слова, а выкарыстоўваецца як агульнавядомасць, таму што семантычная структура тэрміна пашыраецца, і адна з сям станавіцца агульнаўжывальнай.

ЛІТАРАТУРА

1. Ляшчынская, В.А. Студэнту аб мове: прафесійная лексіка : вуч. дапаможнік для студэнтаў ВІУ / В.А. Ляшчынская. – Мінск : УП “ІВЦ Мінфіна”, 2003. – 243 с.
2. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы / пад рэд. М.Р. Судніка, М.Н. Крыўко. – 3 выд. – Мінск : БелЭн 2002. – 784 с.